

Branka Kalenić Ramšak

Filozofska fakulteta

Univerza v Ljubljani

Slovenija

Branka.KalenicRamsak@ff.uni-lj.si

UDK 821.134.2(82).09Borges J. L.:82Cervantes

DOI: 10.4312/vestnik.13.317-331

BORGES V CERVANTESOVEM OGLEDALU¹

Gregorju,
 vélikemu ljubitelju književnosti
 in neutrudnemu bralcu

»Además no importa leer sino releer.«

Jorge Luis Borges

(*Utopía de un hombre que está cansado*)²

1 UVOD

V Učnem načrtu slovenščine za splošno, klasično in strokovno gimnazijo je pri književnem pouku v podpoglavju Vsebine navedenih za branje in interpretacijo tudi nekaj del španskih in hispanoameriških avtorjev. Žal bistveno premalo, saj slovenski srednješolski učni prostor pri pouku svetovne književnosti še vedno sledi tradiciji germanskih (angleških in nemških), slovanskih in dveh romanskih književnosti (italijanske in francoske), čeprav je španščina prisotna v naših osnovnih in srednjih šolah že štiri desetletja.³ Med temi avtorji sta navedena tudi dva izjemna mojstra pripovedi v španskem jeziku, ki sta vplivala na številne poznejše avtorje, tudi naše sodobnike, tako v Evropi kot v Ameriki: Miguel de Cervantes Saavedra in Jorge Luis Borges. Oba avtorja sta ne glede na skromno mesto pri srednješolskem pouku slovenščine imela nedvomno veliko vpliva tudi na slovenske pisatelje in sta slovenskemu bralcu dodobra poznana, Borges⁴ zagotovo bolj kot Cervantes.⁵

1 Raziskava je bila izvedena v okviru raziskovalnega programa Teoretične in aplikativne raziskave jezikov: kontrastivni, sinhroni in diahroni vidiki (P6-0218), ki ga financira ARRS.

2 »Poleg tega ni pomembno branje, ampak vnovično branje« (*Utopija moža, ki je utrujen*), (Borges, 2002: 184).

3 Več o španski in hispanoameriški književnosti pri pouku književnosti pri slovenščini v srednjih šolah v mojem članku »Recepcija književnosti v španskem jeziku: še vedno španska vas?« (2011: 233-239).

4 O Borgesovem vplivu na slovensko prozo je pisal Tomo Virk v *Primerjalni književnosti* leta 1992 in potem še leta 1994 v poglavju knjige *Bela dama v labirintu*, ki je »rahlo predelana verzija članka« (Virk, 1994: 170).

5 Celovit prevod Cervantesovega romana *Don Kihot* smo v slovenščino dobili v integralni obliki šele leta 1935 (1937 drugi del) v prevodu Stanka Lebna. Prej so bili v slovenščino prevedeni le odlomki, in sicer najprej leta 1864. Ti odlomki obravnavajo Cervantesov roman zgolj kot roman za mladino, in sicer kot pripoved o norem vitezu, ki se spopada s fantazijskim svetom viteških romanov.

V pričujočem članku želim nekoliko natančneje osvetliti nekatere njune literarne povezave, ki so v slovenskem strokovnem krogu precej neznane in ki bi lahko bodisi v učnem prostoru (tako pri pouku književnosti pri slovenščini kot pri španščini) bodisi med zainteresiranimi bralci in strokovnjaki pripomogle k boljšemu razumevanju določenih značilnosti teh dveh za svetovno književnost izjemno pomembnih in zelo povezanih avtorjev.

2 BORGES KOT CERVANTESOV BRALEC

Borges je pri pisanju svojih *izmišljij* (fluidna fikcijska zvrst, ki se izmika definiciji), ki pomenijo začetek postmodernistične pripovedi v svetovni književnosti, eden najbolj originalnih bralcev in interpretov Cervantesovega *Don Kihota* (1605 prvi del, 1615 drugi del), ki predstavlja začetek sodobnega romana v književnosti zahodnoevropskega duhovnega kroga. Torej oba avtorja vsak v svojem času in na svoji strani Atlantika pomenita začetek velikih sprememb v razumevanju svetovne književnosti. Tako Cervantesov kot Borgesov referencialni svet ni neposredna realnost temveč bodisi ironična primerjava resničnega sveta z literarnim bodisi fikcija, ki je na podlagi že napisanih literarnih del nastala v obliki izmišljij. Pri obeh avtorjih ni jasne razmejitev med realnostjo in fikcijo, saj sta v njunih besedilih tesno prepleteni.

Cervantes prebira antične, renesančne in baročne avtorje, pripovedni junak don Kihot oziroma njegov drugi jaz, Alonso Kihano, se izgublja v izmišljenih svetovih viteških romanov, ki jih ima skrbno spravljene v svoji knjižnici. Borges si svojega življenja brez književnosti in knjižnice ne zna predstavljati, zanj je »vesolje (ki mu nekateri pravijo Knjižnica)« (Borges, 2001: 49) bistvo eksistence, ki ne bo nikoli izginilo, tudi ko bo človeški rod izumrl: »Knjižnica pa bo ostala: osvetljena, samotna, neskončna, popolnoma negibna, prepolna dragocenih knjig, brezhasna, nepodkupljiva, skrivna« (Borges, 2001: 55). John Barth v eseju *Literatura izčrpanosti* (1967) zatrjuje: »Borges trdi, da si nima nihče pravice lastiti izvirmosti v literaturi: vsi pisci so bolj ali manj zvesti pomočniki duha, prevajalci in razlagalci predhodno obstoječih arhetipov. [...] literatura je bila napisana že zdavnaj« (1988: 18).

Ena najljubših Borgesovih literarnih referenc je Cervantesov roman: »Ni naključje, da je bil eden redkih romanov, ki jih je Borges (ki te zvrsti ni posebej cenil)⁶ vedno znova prebiral, prav Cervantesov. Don Kihot mu je namreč tako blizu zato, ker živi v svetu knjig, fikcije, predstav ...« (Virk, 1994: 92). Kakšen je Cervantesov referencialni knjižni svet, izvemo v znamenitem šestem poglavju prvega dela romana, v katerem Cervantes duhovito poda mnenje o številnih literarnih delih, ko župnik in brivec prečesavata don Kihotovo knjižnico ter mečeta na grmado »slabe« knjige, ki so »krive« za njegovo bolezen.

6 Borges ni nikoli napisal romana, kajti zdelo se mu je, da tisto, kar želi v svoji pripovedi sporočiti, lahko stori na veliko bolj učinkovit način s kratko pripovedjo. Seveda pa je bral romane drugih avtorjev.

Nekaj stoletij kasneje je Borges bolehal za isto boleznijo – imenuje se *literatosis*; gre za neozdravljivo bolezen, ki jo povzroča obsedenost s književnostjo. Literatura se vpleta v realno življenje, pisatelj pa svoje avtobiografske dogodke nato zopet prepleta s fikcijo.⁷ Tako nikoli ne vemo, na kateri strani smo – v fikciji ali v realnosti. Izraz *literatosis* je prvi uporabil urugvajski pisatelj 20. stoletja, Juan Carlos Onetti (1909–1994), med drugim tudi odličen avtor kratkih pripovedi.⁸ O fenomenu obsedenosti z branjem in s knjigami ter prepletanjem stvarnosti oz. avtorjeve avtobiografije s fikcijo (*avtofikcija*) danes govorijo številni sodobni španski in hispanoameriški pisatelji, kot so na primer Enrique Vila-Matas, Antonio Muñoz Molina, Javier Cercas, Javier Marías, Roberto Bolaño in drugi.⁹

Z gotovostjo lahko trdimo, da se je pomena spreminjajoče se realnosti, ki so jo na začetku novega veka v Evropi začeli spoznavati kot proces nenehne transformacije, in začetka sodobnega pogleda na svet¹⁰ v literaturi prvi zavedel Cervantes. Ko je nepovratno izginjal hierarhični srednjeveški svet¹¹, je Cervantes spoznal, kako pomembni sta literatura in literarnost¹². Svoje teoretične poglede pri raziskovanju meja fikcije je spretno skrtil v roman, bralci pa smo te prvine začeli odkrivati šele stoletja kasneje, ko smo se iz naivnega in pasivnega bralca prelevili v aktivnega, ustvarjalnega sprejemnika besedil, ki avtorju s svojo bistrumnostjo pomaga soustvarjati literarno delo. Takšnega bralca Julio Cortázar imenuje *bralec sokrivec (lector cómplice)*. Tudi Cervantes je pravzaprav pisal za takšnega bralca, ki pa ga v njegovem času še ni bilo, oziroma se je pri interpretaciji njegovega dela pojavil po njegovi smrti najprej med angleškimi in francoskimi kritiki.

3 DON KIHOT

In kaj je Borges vedno znova odkrival v Cervantesovem romanu, kar je lahko s pridom uporabil pri svojem pisanju? Cervantes je prvi avtor, ki se znotraj svojega lastnega

7 V literarni kritiki se uporablja angleški izraz *fiction*.

8 Leta 2008 je Nobelovec Mario Vargas Llosa objavil odlično študijo o delu Juana Carlosa Onettija z naslovom *El viaje a la ficción (Potovanje v fikcijo)*.

9 Nekateri sodobni avtorji so v svojo fikcijo začeli vpletati tudi zgodovinske dogodke iz bližje španske preteklosti, kot so na primer spopadanje s posledicami državljanske vojne, državni udar v Španiji leta 1981, terorizem, katalonski referendum 2017. Med njimi morda najbolj neposredno izstopa Javier Cercas, ki se v svojih romanih ukvarja s fikcionalizacijo najbolj bolečih tem španske družbe, o katerih si mnogi ne upajo ali niti ne želijo javno spregovoriti. Tako je pred kratkim objavil kriminalna romana, ki obravnavata nasilje nad ženskami, terorizem in katalonsko neodvisnost: *Terra Alta* (2019) in *Independencia* (2021).

10 S Kopernikom izgine varnost geocentrizma in enoznačno razumevanje sveta, ogledalo srednjeveškega sveta se z eksperimentalnim pristopom v znanosti zdrobi na tisoč koščkov in podob, ki jih je v moderni dobi potrebno vedno znova sestavljati.

11 Za lažje razumevanje burnega Cervantesovega časa (1547–1616) s konca 16. in začetka 17. stoletja podajam nekaj zanimivih letnic: leta 1600 je Inkvizicija v Rimu na grmadi pogubila Giordana Bruna; leta 1618 je Cerkev uradno obsodila Kopernikovo teorijo; leta 1633 so na inkvizicijskem procesu prisili Galileja k zanikanju svojih nazorov; umrl je leta 1642, ko se je rodil Isaac Newton.

12 »Izraz je vpeljal R. Jakobson za sklop prepoznavnih lastnosti, ki besedilo umeščajo v literarni sistem in ga ločujejo od preostalih« (Zupan Sosič, 2017: 343).

romana zave recepcije (kritike) svojega literarnega dela (prvega dela *Don Kihota*) in jo kot tvorni del vključuje v novo besedilo, v drugi del romana. Kritika lastne ustvarjalnosti je pravzaprav dejanje recepcije, interpretacije, branja.

Še kako dobro se je zavedal vseh protislovij renesanse, ki je naznanjala korenite spremembe v Evropi, in seveda zadnjega poskusa protireformacije, da bi pod okriljem Katoliške cerkve ohranili togost in zanesljivost srednjeveškega hierarhičnega sveta. Tako v ustvarjalnosti kot v življenju se je znašel med dvema bregovoma. Protislovnost je bila še posebej prisotna v baročni španski estetiki, a se je vzpostavila že v drugi polovici 16. stoletja pod močnim vplivom protireformacije in Tridentinskega koncila. Cervantes se je tako skupaj z drugimi evropskimi uporniki, kot so bili Montaigne, Descartes, Galileo, znašel pod reakcionarnim protireformacijskim vplivom; iz njegovega primeža se je skušal izviti z »norostjo« humanista Erazma Rotterdamskega, ki je na začetku 16. stoletja zasejal seme ironije oziroma pluralnosti interpretacij. Nov, drugačen pogled na svet, je v renesansi bralca postopoma postavil v eksistencialistični dvom in negotovost. To pa je tudi ena osnovnih značilnosti Borgesove pripovedi, saj nikoli z gotovostjo ne vemo, kaj beremo: citate, parafraze, kritiko, esej, palimpsest, fikcijo ali vse skupaj hkrati. Vedno znova nas postavlja v protislovja izključujočih se pojmov, trditev, mnenj, interpretacij; Borges zaseda mesto začetnika postmodernizma v svetovni književnosti tudi zaradi svojih paradoksov.

Erazem Rotterdamski je kot katoliški humanist imel odločilen vpliv na španske renesančne izobrazence v času Karla V. Habsburškega, pozneje, v drugi polovici 16. stoletja, v času kralja Filipa II., pa so njegova dela prepovedali. A najvidnejši ustvarjalci so jih vseeno poznali in naskrivaj brali, celo v Latinski Ameriki so v številnih zasebnih knjižnicah najvidnejših vplivnežev našli njegove knjige. Erazem Rotterdamski je tako vplival tudi na Cervantesa. Njegova relativizacija tradicionalnih definicij resnice in vere je bistveno vplivala na Cervantesovo ironično dvojnost. V svoji najbolj uspešni knjigi, *Hvalnica norosti* (1515), Erazem Rotterdamski pojasnjuje prepričanje, da je stvarnost odvisna od pogleda in mnenja posameznika:

Predvsem je dognano, da imajo vse človeške reči kakor Alkibiadov Silen po dvoje obrazov, ki sta si kaj malo podobna. Kar je na prvo oko smrt, to je, če globlje pogledaš, življenje, in narobe: če vidiš na višini življenje, najdeš v notrini smrt; lepo se izkaže za grdo, bogato za ubogo, častno za sramotno, učeno za nevedno, močno za šibko, plemenito za prostaško, veselo za strupeno, skratka: odpri Silena, pa boš nenadoma našel vse obrnjeno (Rotterdamski, 2010: 60).

Vsak človek, vsaka stvar, vsak pojem kaže svojo dvojnost, katero stran bomo videli, je odvisno od našega pogleda in naše interpretacije (znotraj naratologije Gérarda Genetta bi uporabili izraz fokalizacija ali žariščenje). Erazmov paradoks je dvojno kritičen – po eni strani oddaljuje človeka od absolutnih in vsiljenih srednjeveških resnic, po drugi pa

hkrati neusmiljeno ironično seje dvom v sodobno racionalno misel. Če razum hoče težiti k racionalnosti, se mora predstaviti kot ironija, kot norost. Cervantes je to dvojnost ustvaril na vseh ravneh svoje pripovedi, zagotovo pa najbolj vidno izstopata glavna lika – don Kihot in Sančo Pansa, ki sta si povsem nasprotna: don Kihot je lik viteških romanov, Sančo Pansa pa »človek iz mesa in krvi« (kot pravi Miguel de Unamuno v *Tragičnem občutju življenja*) španske ruralne družbe z začetka 17. stoletja, oba pa hkrati živita tudi v Cervantesovi fikciji.

A tu se igra odsevov ne konča: oba vseskozi vstopata tudi v svet drugega – don Kihot v realnost takratne španske družbe, Sančo Pansa v viteško fikcijo; in kadar se znajdeta na drugi strani, imamo opraviti z ironijo, s smehom, s prividom. Cervantes skozi ves roman (na ravni pripovednega diskurza, pripovedovalcev, pripovedi ...) umetelno vzdržuje dvojnost oziroma celo večplastnost (ali neskončnost), poskrbi za stalno prehajanje in spreminjanje, nobena pripovedna kategorija nima več trdne reference, kar pri bralcu povzroča nenehno nelagodje. V posebnem odnosu so med seboj tudi prvi in drugi del *Don Kihota* ter apokrifni roman o don Kihotu skrivnostnega avtorja Alonsa Fernández de Avellanede¹³, ki je bil objavljen leta 1614, leto dni pred izidom Cervantesovega drugega dela. Cervantesov don Kihot se v drugem delu iz bralca viteških romanov prelevi v poznavalca prvega dela romana ter ostrega kritika apokrifnega romana.¹⁴

Z drugim delom je Cervantes dejansko izumil sodobni roman, saj se v fikciji prvič zgodi, da se glavni junak zaveda, da je kot literarni junak znan med bralci in da kot literarni junak nadaljuje s svojimi izmišljenimi dogodivščinami. Tako je don Kihot dvakrat »žrtev« branja – najprej ko je v prvem delu bral viteške romane in je skušal izmišljeni svet prenesti v realnega, potem pa še v drugem delu, ko se zave svoje pripovedne eksistence iz prvega dela in nadaljuje z novimi prigodami. In te nove dogodivščine v drugem delu *Don Kihota* postajajo vse bolj podobne izmišljenemu svetu viteških romanov, saj se drugi pripovedni liki (Samson Carrasco, vojvoda in vojvodinja na dvorcu, Sančo Pansa na »otoku« Barataria) skušajo prilagoditi don Kihotovim fantazijam in poustvariti zgodbe viteških romanov. Kot da so se vsi drugi našli literarne bolezni (*literatosis*), don Kihot pa se počasi vrača v realni svet Alonsa Kihana, vse bolj pogosto protagonizem prepušča drugim, dokler se na koncu zaradi razočaranja in melanholije nad svetom in knjigami ne odloči umreti in jasno izpove, da je bila njegova celotna zgodba literarna izmišljilja: »... v lanskih gnezdh letos ni ptičev. Bil sem nor, sedaj sem pameten; bil sem don Kihot iz Manče, sedaj sem [...] Alonso Kihano Dobri« (1973: 600).¹⁵ V nadaljevanju

13 Čeprav se zdi, da je Cervantes poznal avtorjevo identiteto, je cervantisti do danes niso z gotovostjo potrdili. Obstaja več možnih avtorjev, v številnih raziskavah zadnjega časa se kritiki nagibajo k avtorju Gerónimu ali Jerónimu de Pasamonteju, ki se v dvainvajsetem poglavju prvega dela, ki vsebuje elemente pikaresknega romana z obešenjaškim humorjem, pojavi kot obsojenec z imenom Ginés de Pasamonte. S Cervantesom sta bila skupaj v vojski, Pasamonte je bil tako kot Cervantes junak bitke pri Lepantu. Avtor apokrifnega *Don Kihota* pa je nedvomno pripadal krogu Cervantesovega literarnega nasprotnika, Lopeja de Vege.

14 Več o odnosu med Cervantesom in Avellanedo ter o don Kihotu v obeh romanih v mojem članku: *El Quijote de dos caras: Cervantes versus Avellaneda*. *Linguística* 48, 191-204.

15 Vsi navedki iz Cervantesovega romana so iz prevoda Nika Koširja iz leta 1973.

pa pripovedovalec tik pred koncem romana takole opiše Kihanove zadnje trenutke: »Naposled je za don Kihota prišla zadnja ura. Prejel je vse zakramente za umirajoče in ponovno večkrat in odločno preklel viteške knjige. Notar je bil tedaj zraven. Izjavil je, da še nikoli ni bral v nobeni viteški knjigi, da bi kak popotni vitez v svoji postelji umiral tako spokojno in krščansko kot don Kihot« (1973: 601). Don Kihot postaja Alonso Kihano. Čeprav je na koncu dosegel svoj začetni namen, saj so ga vsi sprejeli kot junaka viteških romanov, se želi vrniti v svojo prvotno realnost ubožanega podeželskega plemiča.

Cervantes kot arabski pripovedovalec Cide Hamete Benengeli razkrije bistvo svojega romana: »Le za mene se je rodil don Kihot in jaz zanj. On je znal delovati, jaz pisati; samo midva sva eno« (1973: 602). Cervantes je uporabil literaturo, da je pisal o realnosti tistega in današnjega časa. Ni mu bilo potrebno napisati političnega manifesta, kot poudarja Carlos Fuentes (1994: 80), da bi razkril vse slabosti človeštva, raje je v fikciji ironično zoperstavil realnost in domišljijo ter z razgradnjo (dekonstrukcijo) starih ter uvedbo novih pripovednih značilnosti oznanil začetek modernega romana. Od tu naprej poti nazaj ni več, bralec se od Cervantesa dalje nikoli več ne bo mogel udobno zlekniti v svoj naslanjač in brezskrbno prebirati ustaljene pripovedne vzorce, saj jih je don Kihot oziroma Alonso Kihano na koncu življenja celo »odločno preklel« (Cervantes, 1973: 601).

Tako je Cervantesov roman napisan tudi kot metapripoved, ki vseskozi govori o sami sebi (o fikciji) in se ogleduje v neskončnih odsevih oziroma labirintih strukture *mise en abyme* (neskončna podvojitve slike, zgodbe ...) ¹⁶. Mario Vargas Llosa (2004: XXVII) je v predgovoru spominske izdaje *Don Kihota* ob štirostoletnici izida romana zapisal: »*Don Kihot iz Manče* je pravi labirint ogledal, v katerem se vse –junaki, umetniška oblika, zgodbe, slogovni odtenki– podvaja in množi v podobe, ki z neskončno tankočutnostjo in raznolikostjo izražajo človeško življenje«. ¹⁷

Ko pa imamo opraviti s pripovednimi elementi, kot so odsev, *mise en abyme*, labirint, nas branje takšnega besedila nemudoma prestavi v 20. stoletje, k pripovedi Jorgeja Luisa Borgesa, ki je bil neutrudni bralec in razlagalec že napisanih ali izmišljenih literarnih del, tudi Cervantesovih. Kot na spraskano podlago palimpsesta je zapisal svoje interpretacije in ustvaril nove izmišljije. »*Mise en abyme* je paradigmatsko labirinten in v Borgesovem opusu ga kot strukturni princip srečujemo na vsakem koraku in v razno-terih variantah« (Virk, 1994: 41). Vseh teh elementov torej pri Borgesu, podobno kot pri Cervantesu, ne najdemo zgolj na ravni posamezne pripovedne strukture ali na ravni posameznih kratkih pripovedi, temveč istočasno tudi na ravni celotnega literarnega dela, ki odseva vsestransko prepletenost različnih ravni:

16 V španščini se uporabljata termina *caja china* (»kitajska škatla«) ali *muñecas rusas* (»babuške«).

17 »*Don Quijote de la Mancha* es un verdadero laberinto de espejos donde todo, los personajes, la forma artística, la anécdota, los estilos, se desdobra y multiplica en imágenes que expresan en toda su infinita sutileza y diversidad la vida humana«.

Ta spreplet časov, ki se približujejo, cepijo, sekajo ali dolga stoletja ne vedo drug za drugega, zaobsega vse možnosti. V večini teh časov ne obstajamo; v nekaterih obstajate vi in ni mene; v drugih jaz in ni vas; v spet drugih obstajava oba. V temle, ki mi ga je namenilo ljubeznivo naključje, ste prišli v mojo hišo; v drugem ste šli čez vrt in me našli mrtvega; v spet drugem govorim te iste besede, pa sem pomota, slepilo« (Borges, 2001: 63).¹⁸

Tako Borges v pripovedi *Vrt razcepljenih stez* predstavi svoje razmišljanje o »nevindnem labirintu časa« (2001: 62) in času, ki »se neprenehoma cepi v nepreštevne prihodnosti« (2001: 66).

4 BORGES V CERVANTESOVEM OGLEDALU

Borges je veliko bral in razmišljal o *Don Kihotu*. Velikokrat ga je posredno ali neposredno obravnaval v kratkih pripovedih, predvsem v povezavi s svojim stalnim motivom o vedno vnovičnem branju ene in iste knjige, ki z vsakim branjem vedno znova oživi in se spremeni v novo, neponovljivo besedilo – *regresus ad infinitum*. Vsakdo, ki besedilo prebere, je tudi njegov (so)avtor (Borges je branje enačil z ustvarjanjem), saj je pri vsakem bralcu recepcija drugačna in neponovljiva. Borgesova besedila v bistvu predstavljajo nekakšno metaforo branja literature.

Preden se lotimo podrobneje dveh primerov, kratkih pripovedi *Pierre Menard*, avtor *Kihota* in *Delovanje knjige*, naj naštejemo nekaj takšnega »vidnega dela« (Borges, 2001: 23), kot Borges imenuje knjige v arhivu Pierra Menarda: prvo referenco na Cervantesov roman najdemo že leta 1932 v eseju *Las versiones homéricas (Homerske verzije)* v zbirki *Razprava*; sledi kratka pripoved *Pierre Menard, avtor Kihota* (1939) v zbirki *Namišljenosti* (1944), verjetno med najbolj znanimi Borgesovimi pripovedmi, prav gotovo pa med kritiki najbolj obravnavani, v kateri naj bi francoski avtor Pierre Menard napisal istega *Don Kihota*, ki naj ne bi bil v ničemer drugačen od Cervantesovega besedila; v knjigi *Druge raziskave* (1952) najdemo esej *Kihotove delne čarovnije*; v knjigi poezije in proze *Stvaritelj* (1960) sta dve kratki pripovedi – *Problem* in *Prilika o Cervantesu in Kihotu*; v knjigi poezij *Drugi, isti* (1964) sta objavljeni pesmi *Urbinov vojak* in *Lectores (Bralci)*; prav tako je v pesniški zbirki *Zlato tigrov* (1972) Borges v daljši pesnitvi *Trinajst kovanec* ustvaril pesmi *Miguel de Cervantes* in *Sueña Alonso Quijano (Sanja Alonso Kihano)*; v eni zadnjih knjig, *Šifra* (1981), pa je napisal kratko pripoved *Delovanje knjige*. Tisti skriti, nevidni, »podzemni« (Borges, 2001: 25) Cervantesov vpliv pa je prisoten vseskozi,

¹⁸ Borges so fascinirala tudi fizikalna odkritja, ki so se sočasno dogajala v Evropi, predvsem revolucionarna odkritja Alberta Einsteina, ki je med drugim leta 1935 z enačbami odkril eno od najznačilnejših lastnosti kvantne mehanike, »kvantno prepletenost« (»quantum entanglement«) delcev, kot je ta pojav, ki ga je omenjal kot paradoks, še istega leta poimenoval eden od očetov kvantne mehanike, Erwin Schrödinger.

kot palimpsest v ozadju celotnega Borgesovega opusa. Z gotovostjo lahko trdimo, da brez Miguela de Cervantesa ne bi bilo literarnega Borgesa in znanilca postmodernistične literarne estetike, ki je med drugim napovedala tudi konec avantgard.

4.1 *Pierre Menard, avtor Kihota*

Borges se v tej pripovedi loteva ene svojih najzanimivejših tem, h kateri se je vseskozi vračal – gre za problem originalnosti literarnega besedila, problem avtorstva ter branja oziroma interpretacije istega besedila v prizmi časa. Pripoved je nastala leta 1939, prvič je bila objavljena v argentinski literarni reviji *Sur*, nato pa jo je leta 1944 vključil v svojo najbolj znano pripovedno zbirko *Namišljenosti*.

Pierre Menard, precej nepomemben francoski romanopisec, katerega realne identitete pravzaprav ne poznamo,¹⁹ se odloči stoletja po Cervantesu napisati enak roman, *Don Kihota* v 20. stoletju. Najprej spoznamo seznam njegove vidne zapuščine, to je devetnajst besedil različnih literarnih in neliterarnih besedil, nato pa pripovedovalec preide na nevidno, nedokončano Menardovo delo, ki ga sestavljajo trije odlomki Cervantesovega romana – dva iz prvega dela in tretji bodisi iz prvega bodisi iz drugega dela, tega Borges ne razkrije: »To delo, nemara najpomembnejše našega časa, sestavljajo deveto in osemtrideseto poglavje iz prve knjige *Don Kihota* in odlomek iz dvaindvajsetega poglavja« (Borges, 2001: 25). Vsekakor Menard ni hotel oponašati Cervantesa:

Tisti, ki so namigovali, da se je Menard vse življenje posvečal pisanju sodobnega don Kihota, so blatili njegov svetli spomin.

Ni želel sestaviti drugega Kihota – kar ni težko – temveč *Don Kihota*. Odveč je dodajati, da mu ni nikdar prišla na misel mehanična transkripcija izvirnika; ni se namenil prepisovati. Njegovo čudovito hotenje je bilo, da bi napravil nekaj strani, ki bi se – besedo za besedo in vrstico za vrstico – ujele s tistimi Miguela de Cervantesa (Borges, 2001: 26).

Gre za nemogočo, nesmiselno nalogo, za paradoks, ki ga želi Borges osmisлити, in sicer da Pierre Menard ostane Pierre Menard, da pa vseeno »dospe do Kihota« (Borges, 2001: 27), da v »tujem jeziku ponovi knjigo, ki že obstaja« (Borges, 2001: 30). Ni

¹⁹ Zanimivo je ugibanje kritikov, kdo je bil dejansko Pierre Menard, realna oseba ali povsem izmišljen Borgesov junak? Borges pravi, da gre za simbolista iz Nimesa, ki pa ni znan. Zagotovo lahko primerjamo skrivnostno identiteto Pierra Menarda z nikoli ugotovljeno identiteto avtorja apokrifnega romana Alonsa Fernández de Avellanede. Prav tako jo lahko povezujemo na pripovedni ravni z nedoločnostjo vzdevka bistrournega plemiča na začetku romana: Kihado, Kesado, Kihano. Tudi imena njegovega rojstnega kraja, ki se ga Cervantes že v prvem stavku ne želi spomniti, nikoli ne izvemo; na koncu pa nevednost pripiše arabskemu avtorju: »čigar rojstnega kraja nam Cide Hamete ni maral natančno navesti« (Cervantes, 1973: 601).

Tudi Borgesove kratke pripovedi so pozneje predstvaljale palimpsest literarnim delom drugih avtorjev. Morda je najzanimivejšo literarno interpretacijo *Pierru Menarda* ustvaril argentinski pisatelj Ricardo Piglia v romanu *Respiración artificial* (*Umetno dihanje*, 1980).

naključno izbral deveto poglavje prvega dela *Don Kihota*, v katerem Cervantes bralcu nastavi ogledalo neskončnih odsevov, saj se začenja *mise en abyme* pripovedovalcev, pa seveda tudi igra vseh drugih pripovednih tehnik sodobnega romana. Tako odsevata dva identična odlomka dveh različnih avtorjev v dveh različnih zgodovinskih časih. Borges je zato izbral odlomek, v katerem je govora o zgodovini in času:

Prvo odkritje doživimo, če primerjamo Menardovega in Cervantesovega *Don Kihota*. Slednji je, na primer, napisal (*Don Kihot*, I. knjiga, deveto poglavje):

... *resnice, ki je mati zgodovina, ta tekmovavka časa, shramba dejanj, priča preteklosti, zgled in svet sedanjosti, nauk za prihodnost.*

To naštevaje, napisano v sedemnajstem stoletju s peresom »ničvrednega genija« Cervantesa, je preprosta retorična hvalnica zgodovine. Menard pa, obratno, zapiše:

... *resnice, ki je mati zgodovina, ta tekmovavka časa, shramba dejanj, priča preteklosti, zgled in svet sedanjosti, nauk za prihodnost* (Borges, 2001: 29).²⁰

Osemintrideseto poglavje prvega dela vsebuje znani don Kihotov »nenavadni govor o vojaški izvedenosti in o učenosti« (Cervantes, 1973: 399), o prvotnem renesančnem idealu pesnika, ki zna vihteti tudi meč; takšna je bila tudi Cervantesova osebna izkušnja, saj je bil najprej vojaški junak nato pisatelj. V dvaindvajsetem poglavju v prvem delu lahko beremo o pikareskni dogodivščini srčnega don Kihota, ki osvobodi kaznjence, čeprav s tem krši zakon; v drugem delu pa se v dvaindvajsetem poglavju vitez don Kihot znajde v Montesinovi špilji in v sanjah podoživi fantazijo viteških romanov. Cervantesov pogled s tehniko *mise en abyme* zre do neskončnosti, Borges pa jo od njega prevzame, obudi in nadaljuje.

Postopoma Pierru Menardu vendar uspe istovetnost s Cervantesovim besedilom. O tem priča omemba šestindvajsetega poglavja prvega dela, ki govori o trpljenju zaljubljenega viteza v Sierru Moreni, kjer le-ta izvaja pokoro, kot je v navadi v viteških romanih. Tega poglavja se Pierre Menard sicer nikoli ni lotil, kot pravi Borges, vendar je v Cervantesovih citiranih besedah »vile iz rek, pa žalostno in vlažno Odjeko« (Borges, 2001: 27) mogoče prepoznati slog »našega prijatelja, in skorajda njegov glas v tem izjemnem stavku« (*Ibid.*). Na koncu Borges skuša definirati nekakšnega skupnega, končnega *Don Kihota*: »Sodim, da lahko v "končnem" *Don Kihotu* vidimo neke vrste palimpsest, v katerem bi se dali uzreti – nejasni, a ne nerazberljivi – sledovi "poprejšnje" pisave našega prijatelja« (Borges, 2001: 30).

²⁰ Prevajalec Borgesove pripovedi, Aleš Berger, v opombi na str. 27 navaja, da je vse odlomke iz Cervantesovega *Don Kihota* citiral iz prvega slovenskega prevoda (1935–1937) prevajalca Stanka Lebna in ne iz poznejšega prevoda Nike Koširja, ki sem ga jaz uporabila v tem članku.

Tako Menard kot Borges sta v bistvu v tej pripovedi skušala predvsem osvetliti dejanje branja kot »premik od klasične estetske produkcije k moderni estetski recepciji« (Jauss, 1995: 173). Na primeru Cervantesovega romana, ki je že vseboval zametke (post) modernosti, je Borges rehabilitiral branje, recepcijo in medbesedilnost:

Menard je (nemara nehote) z novo tehniko obogatil zakrnelo in nepopolno umetnost branja: s tehniko premišljenega anahronizma in napačnega prisojanja. [...] Ta tehnika siplje prigode v najbolj spokojne knjige. Mar ne obnovimo dovolj njenih pretanjenih duhovnih svaril, če pripišemo *Hojo za Kristusom* Louisu-Ferdinandu Célinu ali Jamesu Joyceu? (Borges, 2001: 31).

Borges je tako na koncu svoje pripovedi anticipiral tudi poznejšo teorijo medbesedilnosti, ki zatrjuje, da »literarnosti dela ne karakterizira singularnost besedila, temveč potencialna prisotnost drugih besedil« (Jauss, 1995: 173). Medbesedilnost je vgrajena v jedro Borgesovega literarnega ustvarjanja, saj Borges gradivo drugih avtorjev spremeni v sredstvo svojega dela.

4.2 *Delovanje knjige – Jorge Luis Borges, avtor Kihota*

Tudi proti koncu svojega literarnega ustvarjanja je Borges razmišljal o *Don Kihotu* in Cervantesu. Če se je v kratki pripovedi na začetku svoje literarne poti poigral z mislijo, kako bi nekdo drug (Pierre Menard) v drugem času lahko ustvaril enako besedilo kot Cervantes, na koncu poskuša podoben eksperiment izvesti še sam – v kratki pripovedi *Delovanje knjige* skuša zgolj v nekaj stavkih poustvariti bistvo Cervantesovega romana:

Med knjigami v knjižnici je bila ena, napisana v arabskem jeziku, ki jo je neki vojak kupil za nekaj drobiža v kraju Alcana de Toledo. Orientalisti jo poznajo le v kastiljskem prevodu. Ta knjiga je bila čarovna in je po preroško beležila dogodke in besede nekega človeka, od njegovega petdesetega leta do dneva njegove smrti leta 1614.

Nihče ne bo našel te knjige, izginule v slovitem požaru, ki sta ga ukazala neki duhovnik in brivec, vojakov osebni prijatelj, kakor piše v šestem poglavju.

Mož je imel knjigo v rokah, a je ni nikoli prebral, vendar je do podrobnosti izpolnil usodo, ki jo je sanjal Arabec, in jo bo še naprej za vselej izpolnjeval, kajti njegove dogodivščine so že del dolgega spomina narodov.

Ali je nemara ta fantazija bolj nenavadna od predestinacije islama, ki predpostavlja enega boga, ali od svobodne volje, ki nam daje strašno moč, da izberemo pekel (Borges, 2002: 225).

V tej pripovedi se Borges zopet vrne k devetemu poglavju prvega dela Cervantesovega romana, ko se nenadoma, kot v filmskem suspenzu, zaključi zgodba o don Kihotovih dogodivščinah, saj tretjeosebni pripovedovalcu preprosto zmanjka besedila. A nadaljevanje z »božjo pomočjo, naključjem in srečno usodo« (Cervantes, 1973: 77) najde na tržnici Alcaná v Toledu, vendar je besedilo v arabščini, saj je novi avtor arabski zgodovinar Cide Hamete Benengeli, kateremu zaradi njegovega arabskega porekla ne zaupa preveč (Cervantes je bil zaprt v arabskih ječah pet let in pol), prav tako pa ne zgodovinarjem:

Če je teje zgodbi glede resnicoljubnosti mogoče kaj očitati, je lahko samo to, da je bil njen pisec Arabec, le-ti pa so že po naravi lažnivci. [...] ker naj bi bili in naj bodo zgodovinarji natančni, resnicoljubni in prav nič v eno stran zaverovani in jih niti dobičkaželjnost niti strah, ne jeza in ne vdanost ne smejo odvrniti s poti resnice... (Cervantes, 1973: 79).

Najdeno arabsko besedilo mora najprej prevesti; to stori tolmač, »pokastiljeni Maver« (Cervantes, 1973: 77), ki je sicer precej nezanesljiv, in nadaljuje pripoved tam, kjer jo je prvotni avtor zaključil. »Če ubiram stopinje za prevodom, se je drugi del začel takole« (Cervantes, 1973: 79).

Tako se od tega poglavja dalje začne Cervantesov neskončni odsev (*mise en abyme*) pripovedovalcev in nikoli z gotovostjo več ne vemo, kdo dejansko pripoveduje in kakšno je prvotno besedilo. Je zgorelo, kot pravi Borges, saj dasta grmado postaviti duhovnik in brivec (»vojakov osebni prijatelj« (*Ibid.*)) v šestem poglavju, ko praznita knjižnico Alonsa Kihana z željo, da pozabi na svoje viteške norosti. Imamo opraviti samo še z interpretacijami, s komentarji pod črto, s spominom, s fantazijo? Ali Cervantesov original sploh obstaja? »Mož je imel knjigo v rokah, a je ni nikoli prebral, vendar je do podrobnosti izpolnil usodo, ki jo je sanjal Arabec, in jo bo še naprej za vselej izpolnjeval« (*Ibid.*).

Borges omenja leto 1614 – takrat je Cervantes že imel dokončan rokopis drugega dela romana. Kot vemo, Alonso Kihano na koncu umre, tako da ga kot literarnega junaka ne bo mogel nihče več oživiti, kot je to storil Alonso Fernández de Avellaneda v apokrifnem romanu, objavljenem leta 1614, ki pa ga je Cervantes pred objavo svojega nadaljevanja (1615) že poznal v rokopisu, saj v celotnem drugem delu *Don Kihota* usmerja kritične puščice proti svojemu posnemovalcu. Nihče razen izmišljeni arabski zgodovinar, ne bo več don Kihota mogel »goljufivo obujati od mrtvih«:

Ko je župnik to videl, je prosil notarja, naj mu pismeno potrdi, da se je Alonso Kihano Dobri, ki so mu na splošno pravili don Kihot iz Manče, preselil iz tukajšnjega življenja in dokončno umrl. Za to potrdilo ga prosi, mu je pojasnil, da bi nobenemu drugemu piscu razen Cidu Hameti Benengeliju ne dal priložnosti, da ga goljufivo obuja od mrtvih in piše neskončne zgodbe o njegovih znamenitih delih (Cervantes, 1973: 601).

Vendar se to seveda ni zgodilo. Čeprav je Cervantes na koncu romana zapisal: »Stran od mene, vi capini!// Nihče se me ne dotikaj!« (Cervantes, 1973: 602), imel je v mislih predvsem avtorja apokrifnega *Don Kihota*, so mnogi avtorji po Cervantesovi smrti don Kihota oživili, verjetno Borges na enega literarno najbolj inovativnih načinov.

5 SKLEP

Kot zatrjuje Roland Barthes v *Smrti avtorja* (1968) se »moderne pisar rodi hkrati s svojim tekstom« (Barthes, 1995: 21). Cervantes se je tega že na prehodu iz srednjega v novi vek zelo dobro zavedal. V romanu *Don Kihot* je na podlagi poznavanja klasičnih del raziskoval področje prepletenosti realnosti in fikcije ter z metafikijskim pristopom vpeljal številne pripovedne tehnike, ki smo se jih bralci in avtorji zavedeli šele več stoletij kasneje. Zato njegovo delo danes velja nedvoumno za prvi moderni roman, ki so ga kritični bralci vsebinsko ovrednotili predvsem od konca 19. stoletja dalje, še veliko bolj prepričljivo pa v 20. stoletju. Med ozaveščenimi bralci je zagotovo eden pomembnejših za razvoj svetovnega pripovedništva argentinski pisatelj Jorge Luis Borges, ki je imel kot znanilec postmodernizma izjemno velik vpliv na nadaljnji razvoj svetovne umetniške proze.

Kot je razvidno iz pričujočega članka, je kot bralec literarnih del, tudi Cervantesovega romana, postavil v ospredje dejanje branja in ga izenačil z dejanjem ustvarjanja. Carlos Fuentes mnogo kasneje pojasnjuje: »In ti bralec si avtor *Don Kihota*, kajti vsak bralec, ki končno dejanje pisanja prevaja v neskončno dejanje branja, ustvarja svojo knjigo« (Fuentes, 2011: 160).²¹

Podrobnejša analiza dveh kratkih pripovedi – *Pierre Menard, avtor Kihota* (1939) in *Delovanje knjige* (1981) – je pokazala neverjetno ustvarjalno prepletenost med Cervantesom in Borgesom, ki je znal literarno materijo največjega pripovedovalca vseh časov mojstrsko vgraditi v vsebino svojega ustvarjanja in pot renesančno-baročnega avtorja nadaljevati z metafikijskimi literarnimi postopki. Zato izbrani Borgesov epigraf na začetku članka, da je potrebno predvsem vedno znova brati, potrjuje njegovo predanost dejanju branja, ki je neskončno in vedno ponavljajoče se dejanje – *regressus ad infinitum*. Bralci pa moramo biti v procesu branja aktivno udeleženi kot soustvarjalci in odprti za vse možnosti. Torej zagotovo drži izjava Itala Calvina, ki povzema bistvo recepcijske teorije: »Od bralcev pričakujem, da bodo prebrali v mojih knjigah stvari, za katere nisem vedel, vendar pa lahko to pričakujem samo od tistih, ki se nadejajo, da bodo prebrali nekaj, česar tudi sami niso vedeli« (Jauss, 1995: 175).

21 »Y tú, el lector, eres el autor de *Don Quijote* porque cada lector crea su libro, traduciendo el acto finito de escribir en el acto infinito de leer«.

BIBLIOGRAFIJA

- BARTH, John (1988) *Literarura izčrpanosti*. Debeljak, Aleš (ur.), *Ameriška metafikcija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 6-43.
- BARTHES, Roland (1995) *Smrt avtorja*. Pogačnik, Aleš (ur.), *Sodobna literarna teorija*. Ljubljana: Krtina, 19-25.
- BORGES, Jorge Luis (2001) *Namišljenosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, prev. Aleš Berger.
- BORGES, Jorge Luis (2002) *Proza*. Ljubljana: Cankarjeva založba, prev. Aleš Berger, Marjeta Drobnič, Maja Šabec.
- BORGES, Jorge Luis (2002) *Poezija*. Ljubljana: Cankarjeva založba, prev. Aleš Berger.
- CERVANTES, Miguel de (1973) *Veleumni plemič don Kihot iz Manče*. Ljubljana: Cankarjeva založba, prev. Niko Košir.
- FUENTES, Carlos (1994) *Cervantes o la crítica de la lectura*. Alcalá de Henares: Centro de estudios cervantinos.
- FUENTES, Carlos (2011) *La gran novela latinoamericana*. Madrid: Alfaguara.
- JAUSS, Hans Robert (1995) *Recepcijska teorija – retrospektiva njene ne(pre)poznane predzgodovine*. Pogačnik, Aleš (ur.), *Sodobna literarna teorija*. Ljubljana: Krtina, 157-175.
- KALENIĆ RAMŠAK, Branka (2011) *Recepcija književnosti v španskem jeziku: še vedno španska vas?*. Kranjc, Simona (ur.), *Meddisciplinarnost v slovenistiki, Obdobja* (Simpozij, 30). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 233-239. 30. julij 2021. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/30-Kalenic_Ramsak.pdf
- KALENIĆ RAMŠAK, Branka (2008) *El Quijote de dos caras: Cervantes versus Avellaneda*. *Linguistica* 48, 191-204.
- POZNAKOVIC JEZERŠEK, Mojca et al. (2008) *Učni načrt, Slovenščina, Gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. 15. julij 2021. http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf
- ROTTERDAMSKI, Erazem (2010) *Hvalnica norosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- UNAMUNO, Miguel (1966) *Del sentimiento trágico de la vida*. Madrid: Editorial Plenitud.
- VARGAS LLOSA, Mario (2004) *Una novela para el siglo XXI*. Miguel de Cervantes Saavedra: *Don Quijote de la Mancha*. Madrid: Alfaguara, XIII–XXVIII.
- VIRK, Tomo (1992) *Borges in slovenska proza. Primerjalna književnost XV* (2), 1-20.
- VIRK, Tomo (1994) *Bela dama v labirintu*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija (2017) *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.

POVZETEK

BORGES V CERVANTESOVEM OGLEDALU

Borges je pri pisanju svojih *izmišljij*, ki pomenijo začetek postmodernistične pripovedi v svetovni književnosti, eden najbolj originalnih bralcev in interpretov Cervantesovega *Don Kihota*, ki predstavlja začetek sodobnega romana v književnosti zahodnoevropskega duhovnega kroga. Članek obravnava nekatere literarne povezave med Cervantesom in Borgesom, ki sta vsak v svojem času in na svoji strani Atlantika pomenila začetek velikih sprememb v razumevanju svetovne književnosti. Tako Cervantesov kot Borgesov referencialni svet ni neposredna realnost temveč bodisi ironična primerjava resničnega z literarnim svetom bodisi fikcija, ki je nastala na podlagi ustvarjalnega branja že prej napisanih literarnih del. Pri obeh avtorjih ni jasne razmejitev med realnostjo in fikcijo, saj sta v njuni besedilih prepleteni. Cervantes prebira antične, renesančne in baročne avtorje, pripovedni junak don Kihot oziroma njegov drugi jaz, Alonso Kihano, se izgublja v izmišljenih svetovih viteških romanov, ki jih ima skrbno spravljene v svoji knjižnici. Borges si svojega življenja brez književnosti in knjižnice ne zna predstavljati. Na primeru analize dveh Borgesovih kratkih pripovedi – *Pierre Menard, avtor Kihota* (1939) in *Delovanje knjige* (1981) – se pokaže njuna neverjetna ustvarjalna prepletenost. Borges je znal literarno materijo renesančno-baročnega avtorja mojstrsko vgraditi v vsebino svojega lastnega ustvarjanja in nadaljevati literarno raziskovanje z metafizijskimi literarnimi postopki. Zato izbrani Borgesov epigraf na začetku članka iz kratke pripovedi *Utopija moža, ki je utrujen*, da je potrebno predvsem vedno znova brati, potrjuje njegovo predanost dejanju branja, ki je neskončno in vedno ponavljajoče se dejanje – *regressus ad infinitum*. Bralci pa moramo biti v procesu branja aktivno udeleženi kot soustvarjalci in odprti za vse možnosti recepcije.

Ključne besede: literarna prepletenost, Miguel de Cervantes, Jorge Luis Borges, bralec, *Pierre Menard, avtor Kihota, Delovanje knjige*

ABSTRACT

BORGES IN CERVANTES' MIRROR

Borges is one of the most original readers and interpreters of Cervantes' novel *Don Quixote*, which marks the beginning of the modern novel in the literature of the Western European spiritual circle and of the postmodern narrative. The article discusses some of the literary connections between Cervantes and Borges, each of which marked the beginning of great changes in the understanding of world literature in their own time and on their own side of the Atlantic. Their referential world is not a direct reality, but either an ironic comparison of the real with the literary world or a fiction created on the basis of a creative reading of literary works. There is no clear demarcation

between reality and fiction, which are strongly entangled. Cervantes reads ancient, Renaissance and baroque authors, Don Quixote (or Alonso Kihano) gets lost in the fictional worlds of chivalric novels, which he has carefully stored in his library. Borges cannot imagine his life without literature and the library. The analysis of two Borges' short stories – *Pierre Menard, author of the Quixote* (1939) and *The Book Act* (1981) – shows their incredible creative entanglement. Borges was able to masterfully incorporate Cervantes' literary material into the content of his own work, and to continue literary research with metafictional procedures. Therefore, the selected Borges' epigraph confirms his commitment to the act of reading, which is an infinite and recurring act. Readers, however, must be actively involved in the reading process as literary co-creators, open to all possibilities of reception.

Keywords: literary entanglement, Miguel de Cervantes, Jorge Luis Borges, reader, *Pierre Menard, author of the Quixote*, *The Book Act*